

CS. NAGY IBOLYA

Elemző érzékenység, egyetemes következtetések

Jánosi Zoltán *Antigoné gyűrűi – Kézjelek Kreón árnyékára* című könyvéről

CS. NAGY IBOLYA (1946) Debrecen

Tizenkilenc kötet után – pályakezdeként ott van egy-egy novellás- és verseskönyv is – állította össze impozáns, több mint hétszáz lapos, a maga vélte-válogatta legfontosabb írásaiból gyűjteményes könyvét Jánosi Zoltán. 1996-ban a *Nagy László mitologikus költői világáról* írott monográfiája nyitotta az irodalomtörténész szakirodalmi könyveinek sorát, s a 2020-as *Örvénylő himnuszok. Változatok a küldetésről* után most, a 2022-es *Antigoné gyűrűi – Kézjelek Kreón árnyékára* (Magyar Napló) az eddigi szakmai életútra vethető újabb – korántsem teljes – rátekintés lehetőségét kínálja. Pedig határozott kritikusi-irodalomtörténeti pályáivet, poétikai-szemléleti érdeklődési centrumokat jelöl, közöttük (nem utolsósorban) Jánosi Zoltán szabolcs-szatmári tájhazája klasszikus és kortárs irodalmi értékei iránti megkülönböztetett vonzalmát, irodalomtörténeti, kritikusi figyelmét is mutatja. Azt is ugyanakkor, hogy Jánosi Zoltán számára, ha valamely életmű, könyv fölkelte a figyelmét, nincsenek lezárt alkotói utak. Részint mert nem téveszti szem elől a szerzők újabb megjelenéseit, részint pedig azért, mert az általa is vizsgált művekkel, alkotókkal általában többszörösen szembesíti magát: ha újabb viszonyítási pontra lel, kellően még ki nem bontott eszmei-szellemi, stílári rétegeket vél felfedezni, vagy éppen másféle irodalomelméleti, teoretikus próbának kívánja alávetni a művet. A most göröcső alá helyezett könyvek esetében is érvényes mindez: némelyikkel, verssel, drámával, prózai munkával, sőt olyan szerzőkkel is, akiknek monográfiában kutatta-összegezte (az adott pillanatil) a szakmai életútját, sokadik találkozására Jánosi Zoltánnak a könyvben olvasható tanulmány.

Csupán egy irodalomtörténeti-kritikusi megállónak, a pálya egyik stációjának tekinthetjük tehát, ennek fényében olvassuk ezt a gazdag válogatást.

Első impresszióként jegyezzük meg, hogy az időben és térben elhelyezhetőség könnyebb megoldása helyett (bár az összkép nem nélkülöz bizonyos kronológiát, Kölcseytől, Arany Jánostól például Krúdyn és Móriczon, Páskándin, Pilinszky, Ratkó Józsefen, Tornai Józsefen, Kiss Annán, Nagy Lászlón és másokon át máig, például Ekler Andreáig, Serfőző Simonig, Péntek Imréig vagy Szentmártoni Jánosig), mégis, főképpen ama jelentős poétikai-szemléleti centrumok szerinti rendezővel látjuk a hangsúlyosabb útjelzőnek. Példa lehet, erre vonatkozó, máris a nyitó fejezet („*Sírni, ti vadak, gyertek ide...*”). Több tanulmányt találhatunk itt a magyar és világirodalom vizsgált alkotóinak és műveinek, a glóbuszt körbeéró irodalmi mintáknak mint szellemi elődöknek s utódoknak olykor kibogozhatatlanul rejtélyes, mégis létező, nem csupán poétikai és stílusrányzatbeli, de hangsúlyozottan szoros szemléleti-eszmei hasonlóságot is mutató kapcsolatáról. S máris Jánosi Zoltán jellegadó irodalomtörténeti, kritikai szakterületének sűrűjébe lépünk: a pályáivet átfogó, mélyrehatóan s következetesen vizsgált tematika, alkotói magatartás, az írói társadalmi-erkölcsi sugallat, az egyetemes irodalomban megjelenő folklórirodalom, a népköltészet írott vagy verbálisan hagyományozott világa, a 20. század eleji népi szürrealizmus alkatának, sajátosságainak, összefüggéseinek reprezentáns megjelenítéseként. Példaként ismét: a „Hymnus előképének”, Kölcsey Ferenc *Dobozi* című műballadájának mint életművön belüli poétikai előrevetülésnek, ugyanakkor a „magyar sorsra és jövőre vonatkozó” *perspektívát*, ha úgy tetszik: nemzeti jövőképet kínáló *intellektuális erőnek* az értelmezése nyitja a könyvet (több Kölcsey-dolgozata más kötetekben található Jánosi Zoltánnak), egy kivált érdekes véleményt is fölemlítve. A magyar népköltészet bizonyos típusai a görög tragédiákhoz hasonlóan személyes és társadalmi érintkezésű, „sűrített lét-drámaként” értelmezhetők, s Csoóri Sándor népköltészeti témájú vizsgálódásai szerint „magzatburokban bennszorult drámaként” foghatók fel. A klasszikus magyar irodalom korába invitálva ejt szót ugyanitt Jánosi Zoltán Arany János és egy lehetséges poétikai utód, Federico García Lorca poézisének sajátos összekapcsolhatóságáról is: „fordított szinkronitással”. Meglátása szerint némely *folklór-átlényegítő*

Arany-ballada fontos előfutára, sőt megalapozója nemcsak a magyar népi szurrealisták stílus- és szemléleti tendenciáinak, hanem Lorca 1923-as *Cigányrománcok* című művének is: „valójában sokszorosan is ballada-értékű munkáinak bizonyos előképei is ott virrasztottak már hetven-nyolcvan évvel korábban Arany János magyar nyelven telerótt papírlapjain”. A kötet egy másik pontján, *A Tengerre hullt diólevél* című tanulmány Csoóri Sándornak a „bartóki modellel” foglalkozó esszéjét s a költő több írását is említve szól Jánosi Zoltán a folklór és az „archetipikus kultúra” integrációjáról. Csoóri szerint 20. századi nézőpontból, a korszak néprajzi kutatásainak fényében szemlélve, a „kulturális távolságot” (Ricoeur) legyőző értelmezések révén, a bartóki „új egyetemesség gondolatrendszerében” válnak egyetlen hatalmas, „Képzletbeli Múzeumban” közös és egyidejű kulturális kincs-csé az „egymásra következő vagy egymástól különböző civilizációk” alkotásai.

Ennek a virtuális múzeumnak a lakói például a világ két távoli pontján élő, most egy objektív helyre, egy fejezetbe került szerzők és alakjaik: Gabriel García Márquez és Németh László *hősnői* is. Főképpen az *Égető Eszter* főszereplőjéről és a *Száz év magány* Ursula Iguaránjáról szólva jelzi összehasonlító elemzése egyik fő szempontjaként (és egyben következtetéseként) Jánosi Zoltán, hogy „Csomorkánynak és Macondónak és az őket körülfogó idegenségnek is mikroszintű központja, különleges poétikai súlypontot képző eleme a ház: mint az ember otthonképzetének „szakrális centruma”. Amely azonban már tágabb értelemben, „világfókuszaként”, ugyanakkor mégsem a pozitív otthonképzet, hanem a *magány*, az elzárkózás-elzártság, a *bezárkózás*, a „másik emberhez szellemiségében eljutni nem tudás”, a *perspektívtávlanság*, a *társtalanság*, az „individuumok darabokra hasadásának”, az *izolálódásnak*, de a mindez ellen való *lázasadásnak* a két műben közös, jelképi centrumát is jelenti.

Szükséges penzum persze a kötet cím – s irodalmi vonzaskörzetének – értelmezése. (Nem feledve, hogy Jánosi Zoltán címadásai szinte mindig az iránytű finom kilengéseivel-rezdüléseivel segítenek-noszogatnak esszéi, tanulmányai lényegi tartományai felé, s tanácsos ezt a szíves navigációt most is komolyan venni.) Már csak annak okán is, mert – az épp kötet címadó státusánál fogva is kiemelt tanulmányban (*Antigoné gyűrűi*) – egyúttal Jánosi Zoltán egyik legkedvesebb szerzőjére, alanyára találunk. Több írás is foglalkozik a költővel-drámaíróval (ebben a kötetben is, 2016-ban pedig monográfiában tekintette át a szerző már lezárt életművét Jánosi Zoltán): a közös tájhaza egykori lakójával, a háztól házig lelenckedő, árvaházban felnőtt, e gyermeki sorsból poétává érett, verseivel, drámáival a létező szocializmus abnormitásaira figyelmeztető, a rendszerváltást megérni már nem tudó költővel, Ratkó Józseffel. Jánosi Zoltán most a drámáit méltatja, faggatja – kettős kötéssel. A megidézett Szophoklész a görög mondakörből született drámájában Antigoné korának íratlan, de legfontosabb, mert isteni törvényből fakadó rendje s a maga lelkiismereti parancsa szerint cselekszik, amidőn eltemeti a hazaárulással vádolt testvére holttestét. Szemben, ellenfélként, Kreón király hatalmi-zsarnoki döntésével, amely semmibe veszi az isteni törvényt és feljebbvalóságot, s temetetlenül örök földi bolyongásra ítélné Polüneikészt. Ratkó József 1986-os *Antigoné*-fordításában, magyarításában és az előhangként elképzelt Kreón-egyfelvonásosában (tervezett, közös színpadi címén, de színpadra így sohasem jutva: *Oidipusz gyermekei*), egy másik időben és térben ez a mitológiai ellentét a kommunista rendszer önkényét, emberalázó zsarnokságát; a „Kádár-alteregő” Kreónt és „megtorló apparátusát”, s a velük szemben felkelő egyének és közösségek bátorságát, elhivatottságát szimbolizálja. A görög hősök szembenállása a két Ratkó-műben a zsarnokság és az e zsarnoksággal szembeszálló, áldozati szerepre kényszerülő, egyetemes emberi és magyar történelmi sorskérdéseket fölvető, protestáló emberek politikai-ideológiai ellentéteként olvasható, értelmezhető. Jánosi Zoltán e sok szempontot vizsgáló, alapos poétikai elemzést kínáló tanulmányában a művek születése, a két „áltörténeti”, „ál-klasszikus” dráma világra jötte, az alkotás-lélektani, benső kényszer okainak-indokainak boncolgatása, de már a *Szophoklész és 1956 Ratkó József drámai műveiben* alcím is kiemeli a történetet a „thébai mondakör paraméterei” közül, s körülhatárolja azt a politikai, társadalompolitikai terepment, amelyet azután az irodalomtörténész az értelmezés dráma-esztétikai eszközeivel bejár. Egyértelművé téve: e Ratkó-művek forráspontja, „lelki és erkölcsi földrengéseinek epicentruma” még a „távoli Théba vidékén is” a levert 1956-os magyar forradalom; a szabolcs-szatmári vidékek szülte drámák keletkezésének könnyen feltörhető kódú, időzített pillanata pedig e forradalom harmincadik, már a „maradék pártállami történelem végnapjait” is mutató évfordulója.

Ratkó József különleges „nyelvdramaturgiai” eljárására is kitér a kritikus (Babosi László Ratkó-monográfiájának idevágó megállapításait is szóba hozva). A magyar kortárs és archaikus nyelv for-

dulatai, a nyelvhasználatban megnyilvánuló „nemzeti tartalmak”, a korábbi fordításoktól eltérő, „keleti”, a „népköltészeti alapokon nyugvó, népi-nemzeti hagyománykörből származó” beszédmód, kifejezésforma, továbbá (Nagy Gáspár ismert, összefoglaló képével) *Antigoné 56-os ormóttan cipellője* kibillentik folyásából a „lineáris időt”. Így a görög történettől „kettőezer-négyszázharminckettő-harminchárom” esztendőnyi jövődében a magyar történelem tragikus sorsfordulatáról mesél Ratkó József *Antigoné-fordítása és Kreón* című, „antik drámája”. Jánosi Zoltán meglátásai, érvei és *megfejtései* közül kiszálazhatunk még néhány fontos állítást, utalást. Például azt, amelyik a költő-író Ratkó József saját Kreón-értelmezésére hívja fel a figyelmet. Eszerint Kádár János, a görög király magyar alakmása valójában ugyancsak „véletlenül”, s *nem morális képességei*, rátermettsége, alkalmassága révén jut a *hatalomhoz*: 1956-ban csupán „villámgyorsan megkaparintja” azt, és elkezdi „istentől-embertől elrugaskodottan ítélkezni élők és holtak fölött”. Kreón magyar megtestesítője épp olyan „morálisan műveletlen” uralkodó, mint thébai előképe. Ratkó József mindhárom drámája – így egy másik meglátása Jánosi Zoltánnak – a két görög vonatkozású mellett az István korára mutató, 1984-es, *Segítsd a királyt!* (a szerző *társadalomértelmező programjaként* egyként 1956 „gondolati centrumából” kiindulva) egyszerre „mozdul meg a magyar és európai kultúra kezdetei felé”. István története a magyar államiság alapjait idézi föl, az *Antigoné-fordítás és a Kreón* című dráma pedig az „európai ember hajnala felől végzi el a 20. századvég magyar tragédiájának értelmezését”. Benne a végtisztesség nélkül, jeltelen sírba elkapart, mártír miniszterelnök, Nagy Imre arcának-sorsának vonásaival is. S hogyné intene az irodalomtörténész az *Antigoné* Trencsényi-Waldapfel Imre fordításában kultikussá lett mondatára: „Sok van, mi csodálatos, / de az embernél nincs semmi csodálatosabb”, s a mellé tehető, igazságtartalmában vele párba állítható Ratkó József-változatra, magyarártásra: „Sok szörnyű csodafajzat van, / s köztük az ember a legszörnyebb”.

Hasonlóképpen nagy formátumú, kiemelést kívánó tanulmány a Tamási Áron és Lorca szemléleti világ-megközelítésének, a két életmű számos poétikai hasonlóságának, a két alkotó sorstényezőinek kapcsolódási pontjait elemző írás (*Andalúz tükrök. Párhuzamok és érintkezések Tamási Áron és Federico García Lorca életében és műveiben*). Jánosi Zoltán alapvetésként szögezi le, hogy a „két író ikertestvér-jeleket mutató esztétikumának fontosabb forrás-, kifejezés- és magatartásbeli alapvonásait” vizsgálva is egyértelmű a *magyar irodalmi tudatban* élő, mintegy közmegegyezéssel vélemény – a magyar művek „nyugati kultúráktól való megkésettségének; másod-, harmadrendűségének”; a „másoló”, „mintakereső” attitűdnek; a „gyarmati irodalom” szerepnek-vádnak – hamissága, felületessége, túlhangsúlyozottsága. Fontosabbnak véli egyrészt az irodalmi művekre, a művészetekre tekintő, „toleránsabb” értelmezést, amely „idegen sémák, etalonok, kópiák követésénél jóval nagyobb figyelmet helyez a lokálisban megnyilatkozó emberi minőségekre”, a *sorsválaszokra*. Másrészt, de ebből is következően, az *eredetiség kérdésében* a „perem” *antropológiájára és történelmére*. Tamási és Lorca életműve éppen az irodalmi *egyidejűség* példaként vizsgálható, írja a kritikus (Ilylyés Gyula hasonló véleményét is megemlítve). Jánosi Zoltán a *Székelyföldet és Andalúziát* összekapcsoló „paralel intellektuális térségeket”, „analóg vonásokat” szemügyre véve három fontos (nem csupán e két író esetében érvényes), meghatározó tényezőt emel ki. A „biográfiai mezőt”, azaz a „sorsív” közös pontjait; a szerzőket életre szülő népcsoport „történeti, civilizációs, szociális helyzetéből felzövő” „rokon-öszöntések” körét; s az *irodalmi válaszadás* karakterét, akaratát. Azt, amely a *nemzeti sors- és identitástényezők* rögzítését, a *lokálistól a nemzeti színterein át az egyetemes* „irodalmi síkra” emelését tekinti a vizsgált alkotók esetében az ösztönző akaratnak s nagy „művészi erejű tudatosításnak”.

Jánosi Zoltán műfajpoétikai, szövegcentrikus, strukturális elemzése a korszak számos irodalmát jellemző stílusforradalom, a népi szürrealizmus vonulatának mindkét íróval szemben „nagyszabású motivációit” is vizsgálja. Tamási esetében az „archaikus tudati örökség”, a székely folklór „mélyvilágából kiemelt” modellek *integrálásához*, általában a székely író prózáját, az „epikát lírizáló”, *mágikus-mitikus, folklór-átlényegítő eljárásokhoz* említve példákat. A két alkotó dráma- és prózavilágáról szólva pedig olyan közös, a népi hiedelemvilághoz kötődő, *irreális motívumokkal* megrajzolt világképet értelmez (Mester Yvonne meglátásait idézve), amelynek az „emberi szférán kívül a természet, sőt az egész kozmikus mindenség is szerves része”. A két *esztétikai palota* – Jánosi Zoltán szerint – egymástól függetlenül, de hasonló „arányokkal”, „díszítettséggel” megteremtett *belső teret* mutat: amelyben közös szemléleti-poétikai tényezőként jelenik meg a műnemek „folytonos egybejárása”, a műfajvegyítés, a „népköltészet, folklór és a népiélet beépítése a poétikai alapzatokba” a „népi

sorshelyzeteknek és ezek perspektívakeresésének ábrázolásában”, együtt a „tragikum kohéziós szerepével”. Az irodalomtörténész mindig fontosnak tartotta-tartja a genetikus hátország: a származási, családi, társadalmi háttér, a neveltetési, kulturális-szociális környezet a nevelődés-érés folyamatában betöltött, személyiségalakító szerepét; a művek mögöttes tereiben megbújó, a hozott világból való lelki-szellemi-társadalmi elemek-élmények, a (több elméleti megközelítés szerint ugyanakkor csak művön kívülinek tekintett) világkép (és akár esztétikum) meghatározó tényezőit. S ahogy Ratkó József életműve esetében is föltárja a zaklatott gyermekkor, a szembeszegülésekkel teli ifjúkor élettényezőit, amelyek bizonyíthatóan összefüggésbe hozhatók Ratkó társadalomkritikai hevületével, úgy a Tamási–Lorca párhuzam indoklásához is megtalálja a megélt élettapasztalati rétegek közös elemeit. (Túl a két szerző életkori azonosságán, amely a születés egyévnnyi különbségével – 1897, illetve 1898 – Lorca korai, 1936-os haláláig azonos világtörténelmi korszak eseményeit kínálta mindkettőjük számára. Tamási vállán külön nehezezzel: Trianon a földrajzi peremlét többségi nemzettagjából a kisebbség diszkriminatív sorsú közösségének tagjává fokozta le.)

A borítószöveg „küzdelmes irodalomnak” nevezi azt az irodalmi-világirodalmi (a szerzők és műveik poétikai-eszmei arcvonásait és a téma-jelenség iránti kritikusi vonzalmat egyként fölmutató) mérítést, válogatást, amellyel Jánosi Zoltán a kötet lapjainak többségét megtölti. Ez a világképi-szemléleti vonatkozás tehetette a Nagy László-esszék egyikét, a költő Jeszenyin-fordításáról szólót („*Sírni, ti vadak, gyertek ide...*”) Ajtmatov (*Ajtmatov-koordináták. Vázlat egy kirgiz jurta falára*) és Ratkó József Szophoklész-átiratai közé, Kiss Benedek bolgár versfordításának gyűjteménye („*Szél ellenében röpködő sas...*”). *Bolgár világ magyar tükörben*) és a finnugor poétikáról írott Jánosi-dolgozat mellé. Nagy László öt Jeszenyin-fordítása fölé lenyűgöző szakirodalmi boltozatot épít Jánosi Zoltán (*A jávorszarvas üldözése*). Szót ejt például az orosz Meletyinszkij, a mítoszkutatás egyik legfontosabb alapkönyvének tekinthető, a kutatás nemzetközi elméleti eredményeit összefoglaló, *A mítosz poétikája* című (1976) könyvéről, amely a téma kutatóinak – Durkheim, Jung, Mircea Eliade, Lévi-Strauss és mások – téziseit a „maga szuverén központú analizisével” foglalja össze, *szintetizálja*. Azt is hangsúlyozza e tanulmányában Jánosi Zoltán, hogy a 20. század eleji „folklórszervesítő világirodalmi vonulat”, az *áttörés* „geográfiai helyszíne nem a fejlett nyugati világ, hanem a *perem-Európa* volt”, azután Latin-Amerika és ama fejlett nyugati világ nagyobb részét elnyomott, színes bőrrű kisebbségeinek megszólalásai. Jeszenyin (és Lorca), valamint Nagy László művészetének párhuzamai között a népköltészet „versbe építése” s az alulso világ, a népsors meghatározta „politikai akarat” irodalmi képviselője fontos, közös poétikai-eszmei vonás: ami Jeszenyin poézisében kora orosz valóságának *látomást és mítoszt ötvöző* kritikája, az megjelenik Nagy László Kádár-korbéli, „remitologizációs” esztétikai eszközöket alkalmazó alkotásaiban is (például *Gyöngyszoknya* és más művek).

A világirodalom olyan keleti, „perem-tájai” felé fordul Jánosi Zoltán e tanulmányokban, amelyek civilizációs-kulturális elemei, az archaikus mítoszok *műfaj-átformáló irodalmi-világirodalmi térfoglalásai*, a küzdelmes történelmi századok hagyományképei a magyar nép- és kultúrtörténet rétegei közül is ki-kiviláglanak. Nyelvi elszigeteltségben (Ajtmatov) vagy történelmi-nemzetiségi elnyomásban (a bolgárok fölötti, sokszázados török uralom) élő népek identitásküzdelmek, a „folklóralapzatból” kinövő kulturális, antropológiai meghatározottság-tudat irodalmi megjelenései (például a finnugor népirodalom magyar *átszűrődései*) adják azt a példaanyagot, amelynek 20. századi kiteljesedését, a különböző kultúrák egymást átszövő, *esztétikai, identitást* is fölmutató szellemi-művészeti tablója alapján Jánosi Zoltán a kultúrák egyetemes értékkepletét fölvezet. Azt, amely szerint (például a nyelvi különállósága miatt lefordíthatatlanul-lefordíthatatlanul maradt magyar irodalom számos, világirodalmi rangú értéke) a „művészi megszólalás erejének, igazságának szempontjából” a világ minden szeglete, „minden elrejtett zuga” azonos a *világ fővárosaival*. A világirodalom *értékszerkezetében* nincs különbség a *kirgiz jurta*, *Nagy László faluvégi szülőháza* és a *felhőkarcolók* között.

Szólni kell – még ha vázlatosan is csupán – a kötet másik két költő-alanyáról, mert kitüntetett szerepű alkotói ők is Jánosi Zoltán irodalomtörténeti életművének: Nagy László és Kiss Anna. A mintegy hozzájuk-felénk mutató, erős felütésű tanulmánya a könyvnek a *Sinka István archaikus poétikáját* vizsgáló dolgozat (*Szárnyak a mélyből*): a „népi kultúrával legmélyebben érintkező” költőnek nevezi Sinkát Jánosi Zoltán. A maga is drámai sorsmelységekből érkező napszámos, pásztor-ember Sinka István ér a műforma-változatok tekintetében is a legtöbb *jelrendszeren át*, legmeszebb *visszafelé*, „az objektív idő ellenében haladó úton az alsó mitológia, a folklór archaikus mítosztöredékeihez s a bennük lételemző normákhoz”. Nem könyvekből tanult, nem másodlagos

élmények segítségével jut a „kultúra alatt megőrzött” archaikus-mitológiai világrajzolat megisméréséhez, hanem a benne élő tapasztalat-tömeg, a kapott életsors, a zárt sárréti világ eleven hagyománykultúrája, életmódja határozzák meg ezt a tudást. Ennek a *megőrzött archaikus integritásnak* az inspirációi Nagy László és Kiss Anna poézisében is megjelennek.

Ugyanakkor utóbbi költészetéről írott („*Kozmikus falvédő*”. *Lapszéli jegyzetek Kiss Anna versvilágáról*) pályaképében Jánosi Zoltán Sinka archaikus utazásának, ennek a *Sinka-inspirációnak*, illetve Kiss Anna ebbéli megérintettségének sajátos karakteréről is beszél. Kiss Anna (minden más műnimmel ölelkező, „műfaji szintézisekre törekvő”) lírájának *forrásvidékeiről*, a lehetséges *előzményekről*, *rokon törekvésekről*, a *poétikai kozmosz* jellegzetes vonásairól olvasva többek között az a lényegi következtetés vonható le: a költőnő nem annyira a hasonló mitológiai-, archaikus-folklór orientációjú elődök és kortársak (pedig igen terjedelmes listával reprezentált) inspirációi hatására, hanem éppenséggel az ő világepítésükkel ellentétes konstrukcióban rajzolja meg a maga archaikus-mitikus poézisét, alkotja meg „lét- és időszemléletét”. Amelyben egyé válik a képzelt régmúlt archaikus mélysége, a már dokumentálható múlt, a középkor szellemi és tárgyi világformája s a valós vagy konstruált jelen. Kiss Anna az időben „visszafelé építkező személyiség”. Számára a „mitológikus elvek, sémák és tartalmak” nem a múlt „modellálása”, jelenbe emelése céljából tűnnek fel, mint (többek között) Sinka és Nagy László esetében, írja Jánosi Zoltán. Hanem ő telepszik meg abban a virtuális, teremtett világban, amelyet a műalakokkal, a maga én-változataival, *önstilizáló szerepeiben* benépesít: s ez másfajta út, másfajta merülés és világszemlélet. Kiss Anna költői világa: az archaikus-mitoszidőben létező emberi magatartás- és gondolkodásmód; a hitélet, a természethez és a tárgyakhoz való viszony; az ősi emberek világképének elképzelhetősége, de forrásadatokból, a verbális hagyományokból is megépülő poétikai kozmosz, kulturális antropológiai világábrázolat. Mindezt Kiss Anna kivételes alkotói-képzleti autonómiája építi föl, teremt meg, s helyezi vissza az idő különböző szegmenseibe. *Egyszerre utazik a múltban, és jár, él a jelenben*, számára a múlt minden időszetele a „befeztetlen”, tehát folyvást *korrigálható* „mindenség”. Történeteinek, epikolirai meséinek, eposzainak nézőpontja pedig nem a *hegemon* státusú *vezető*, *hitközvetítő* világgépét jeleníti meg, hanem az *alulsó* vagy *oldalsó* látószögű, köznapi, „népi tudatú” emberek látószögével megegyezően láttat, érzékeltet, mesél. Nem a „mítoszt vagy az ennek nyomán született folklórt” rekonstruálja, hanem az annak „tudati határai között” élt vagy teremtett személyiséget.

Nagy László életművének vizsgálata a folyamatos jelen szakmai feladatoként tűnik fel Jánosi Zoltán pályaképében. Első Nagy László-monográfiáját résztanulmányok sora követte, önálló kötetekbe is rendezve az írásokat (2003, 2006), a kritikus újra és újra szembesíti magát e poézissel. Ebben a könyvben – a tanulmányok egyikében – Nagy László hosszúverseit, portréverseit értelmezi, a *modellalkotás*, a *mítosz és a sorskifejezés* hívószavakkal („*Sebekre küldött patyolat*”). S a *Menyegző*, *A Zöld Agyal* és több portrévers tanúsága alapján jut arra a következtetésre, hogy Nagy László mindig a „teljes emberi lét szerkezetével és problémáival való szembenézést” vállalja, midőn verzhősei, modellalakjai egy „mitológikus birodalom” mitizált hőseiként, kettős szerepben képviselik az *értéktelenséggel*, az *embertelenséggel*, az *etikátlansággal*, a „terméktelenséggel és csúfsággal” szembeni küzdelmet. Eszmei-szemléleti értelemben a *mindenség jobbik éneiként*. Poétikai értelemben pedig e figurák „kultúrheroikus példázattá” nőve, alakváltozatokként, az „én-ből mitizált szerepeket” is megtestesítik. Ezek a művek „mindig ars poetica-érvényűek”, *vallomások*, *válaszkeresők* (idézi Görömbei Andrászt Jánosi Zoltán). Ilyen portrévers többek között a Tamási Áron halálakor írott *sírató-emlékvers-portrévers* is (*Búcsú Tamási Árontól*), melynek a személyiség értékjegyeit kiemelő, látomásos, érzelmi, hangulati emelkedettsége, *szertartáselemei*, mitikus „aurája” ugyancsak az ember feladatvégző kötelességtudatának, elhivatottságának időtlenségét, modellértékű egyetemességét emeli ki.

A kötet két tanulmányban elemzi-boncolja Pilinszky János „tiszta metafizika” (Weöres) költészetét, annak „intellektuális és teoretikai összetettségét”, szakralitását. A *Pilinszky János és Markó királyfi. Tíz kőlépcső az Apokrif szerzőjéhez* hangneme vallomásosan személyes, Jánosi Zoltán „ifjúkora” három „elemi módon meghatározó” költő-személyiségei között említi Pilinszkyt (Nagy László és Weöres Sándor mellett), s úgy, hogy mind a három alkotó „eltérő világgép, stílusműködő-tár, lét-szemlélet”, de talán éppen ezért „tágas líramegértési dimenziót” teremtettek a pályakezdő kritikus köré. Pilinszky „tragikus létélménye” megrendítette. Az esszé címében szereplő Markó királyfi bolgár mítoszban élő alakja (Nagy László fordította a művet) mint „ikertestvér”, valójában a Pilinszky-súlyokat cipeli a batyujában: a létfilozófia, a transzcendencia megválaszolhatatlan kérdéseit, az

Istentől kapott, világnyi „elbírhatatlan”, de a Pilinszky által „hordozott” metafizikai terhet. Pilinszky, aki ott volt Jánosi Zoltán költészettel való ismerkedésének kapujában, mellette áll most is: „Krali Markó és Pilinszky János [...] egymás mellett ballagnak ma is – bennem és az égen – ugyanazon az úton, hátukon a Sziszüphoszénál is milliárdnyiszor nehezebb, földgömbnyi – sőt, a teljes emberi dráma történelmi tapasztalatát hordozó, ezért emberiségnyi – súlyú batyuval, lassú, de tántoríthatatlan léptekkel haladva arrafelé, ahol az Isten lakik.”

A tágabb s szűkebb tájhaza író-költő szülőtteivel sem e könyv írásaiban találkozhat először az olvasó, Kölcseyt, Aranyt, Móriczot, Krúdyt, miként Ratkó Józsefet is többszörösen megidézte már Jánosi Zoltán. S habár a „*Kő alatti fény*”. *Ratkó József és „két” nemzedéke* című könyvében (2005) áttekinti ezt a nemzedéki viszonyképet, s az *Örvénylő himnuszok* több írása is érinti, akár nemzedéki tabló is lehet, pontosabban a kortárs magyar irodalom két kultikus nemzedéke, a Hetek és a Kilencek alkotóinak tablójáról kimetszett osztálykép-részlet a Serfőző Simon, Ratkó József, Oláh János (2018-ban monográfiát is írt róla Jánosi Zoltán), Péntek Imre, Kovács István munkásságát elemző blokk és a már említett, Kiss Benedekről írott tanulmány. (Az *Örvénylő himnuszok*ban több nemzedéktagról is szól Jánosi Zoltán: Buda Ferencről, Mezey Katalinról). „*Az újragondolt nemzet*” című fejezetbe irodalomelméleti írásokat rendezett Jánosi Zoltán. A *Holnap-antológiáról* megemlékezőt (terjedelmes történelmi háttérrel); Németh László *irodalomteoretikai* eszméit-téziseit, a „Magyar műhely” „új egyetemesség”-képzetében, *gondolatkörében* vizsgálja; Páskándi Gézáról szólva – többek között – a világot szüntelenül *analizáló*, „pompázatos értelemkeresés”, a magyar nyelv *főlényesen árnyalatos* alkalmazása, a szabályokat elvető intellektus, a „meghökkenítően” újszerű meglátások bemutatása-idézése, értelmezése alapján fogalmazza meg a Páskándi-esszé karakterjegyeit.

A kötet írásai nemcsak Jánosi Zoltán műértelmező módszerének jellegadó formáihoz, eszközeihez vezetik az olvasót. Az *összehasonlító elemzés* meggyőző példáiként nemcsak feltételezik, de igazolják is egyúttal, hogy az irodalmi minták, előzmények vagy épp stílusbeli egyidejűségek, szemléleti hasonlóságok, tudott vagy ösztönös kulturális átadások és átvételek, az emberi gondolkodás- és látásmód tértől és időtől független, egyetemes érvényű, mondhatnánk: rendszerszerű kultúranropológiai azonosságát mutatják. Emellett azt is világossá teszik, hogy az ember megkülönböztető, nembeli tulajdonságai, személyiségjegyei között ott van az elnyomással, a szabadságot korlátozó erővel, a megalázó megfélemlítéssel szembeni ellenállás, tiltakozás folytonosan létező, protestálásra, irodalmi megszólalásra-kifejezésre, jelállításra készítő, a jóra ösztönző benső igény is. Jánosi Zoltán a témák szakirodalmi előzményeinek, recepciók tablójának, lényeges kutatási forrásadatainak megidézése mellett mindig más, egyedi megközelítés szerinti, meghatározó észrevételekkel, tézisekkel gazdagítja választott témáját. Nem előzetes elméleti építményben helyez el irodalmi műveket, művészeti jelenségeket, hanem a művek karakterjegyeiből, genetikusan és esztétikusan portréjából von le teoretikusan is megfogalmazható, egyetemes stílus- és eszmei következtetéseket. Esszéírói, kritikusi attitűdje, elméleti képzettsége, elemző érzékenysége, az irodalmi létmód magyar és világirodalmi régióira egyszerre tekintő, esztétikai, fogalom- és stílusváltozatokat, műelemző iskolákat szem előtt tartó tájékozottsága, következetesen alkalmazott elemzési szempontrendszere, elbeszélő-érvelő-leíró stílusának esszéisztikusan sűrű szövésű, elegáns, világos, ugyanakkor képgazdag, nagy vizuális hatásfokú fogalomhasználata úgy tanulságos, tudásgazdagító, hogy egyúttal élvezetes olvasmánnyá is teszik az *Antigoné gyűrűi* című könyvet.